

Uhawilishaji wa Fonimu za Kihehe na Athari zake katika Ujifunzaji wa Kiswahili Sanifu kama Lugha ya Pili

Mwaija Ngenzi
Mhadhiri Msaidizi, Chuo Kikuu Kishiriki Katoliki Mbeya

mwaijangenzi2@gmail.com

Ikisiri

Makala hii imechunguza uhawilishaji wa fonimu za Kihehe na athari zake katika ujifunzaji wa Kiswahili Sanifu kama lugha ya pili (L2). Data za makala hii zilikusanywa kutoka kwa wajifunzaji lugha jamii ya Wahehe ambao Kihehe ni lugha mama yao. Data za msingi za makala hii zilikusanywa kwa mbinu za masimulizi ya hadithi, uchambuzi wa nyaraka na jaribio lenye maswali ya orodha chunguzi. Uchambuzi sanifu wa data uliongozwa na nadharia ya Usasanyuzi Linganishi. Matokeo ya data za makala hii yanaonesha kuwa uhawilishwaji wa fonimu za Kihehe katika Kiswahili Sanifu, husababisha athari katika lugha hiyo. Athari zilizobainika ni urefushwaji wa matamshi ya maneno ya Kiswahili Sanifu; kuathiriwa kwa maana za maneno; na mabadiliko katika baadhi ya fonimu za Kiswahili Sanifu. Ili kuondoa au kupunguza athari hizo, makala hii imependekeza wajifunzaji lugha kupewa mazoezi ya kutosha ya somo la Kiswahili ambayo yatasaidia kupata maarifa zaidi ya lugha ya Kiswahili Sanifu.

Dhana za Msingi: Lugha ya kwanza, lugha ya pili, Kihehe, fonimu

Utangulizi

Uhawilishaji ni uhamishaji wa ujumbe au mawazo kutoka lugha moja kwenda nyingine kwa njia ya maandishi au mazungumzo (BAKITA, 2017). Katika muktadha wa makala hii, neno uhawilishaji limetumiwa kumaanisha mchakato wa uhamishaji wa fonimu kutoka lugha moja kwenda nyingine. Kihehe na Kiswahili ni lugha za Kibantu zinazozungumzwa nchini

Tanzania. Kihehe kinazungumzwa Kanda ya Nyanda za Juu Kusini katika Wilaya za Iringa Vijijini, Iringa Mjini, Mufindi, na Kilolo mkoani Iringa (Madumulla, 1995). Kihistoria, Kiswahili kina mtagusano na lugha nyingine za Kibantu na zisizo za Kibantu. Baadhi ya lugha zisizo za Kibantu zilizotagusana na lugha ya Kiswahili ni Kiarabu, Kiajemi, na Kireno (Mitellell na Myles, 2004). Kadhalika, lugha ya Kiswahili imeingiliana sana na lugha nyingine za Kibantu kama vile Kihaya, Kijita, Kisiha, Kizigua, Kiigembe, Kimakunduchi, na Kihehe (Rubanza, 1979; Mochiwa, 1979; Massamba, 1986; Mukuthuria, 2004, Khamisi, 2012; Kanake, 2013; na Kileo, 2017).

Kwa kawaida, mtagusano wa lugha husababisha uhawilishwaji wa elementi za lugha moja kwenda lugha nyingine (Massamba, 1986; Mukuthulia, 2004). Lugha za Kiswahili na Kihehe zimekuwa katika mtagusano kwa kipindi kirefu. Kutagusana kwake kunaweza kusababisha uhamishaji wa baadhi ya fonimu za Kihehe kwenda katika Kiswahili Sanifu. Kwa mujibu wa TUKI (1990), fonimu ni kipashio kidogo kabisa cha kifonolojia kinachobadili maana ya neno. Fonimu ina sifa ya kuweza kuyatofautisha maneno kimaana. Hii ina maana kuwa ukibadili, kuongeza au kudondosha fonimu katika neno, maana ya awali ya neno husika inaweza kupotea au kubadilika (Obuchi na Muhwana, 2015). Kwa hivyo, kutokana na mwingiliano huo wa fonimu za Kihehe katika Kiswahili, mwandishi wa makala hii ameona ni vyema kufanya uchunguzi ili kujua namna uhawilishwaji wa fonimu za Kihehe unavyoathiri lugha ya Kiswahili Sanifu.

Nadharia ya Utafiti

Nadharia ya Usasanyuzi Linganishi (NUL) iliyoasisiwa na Lado (1957) ilitumika kuongoza uchambuzi wa data za makala hii. Nadharia hii inahusu ujifunzaji lugha ya pili ambayo hulinganisha na kulinganua lugha mbili tofauti kwa madhumuni ya kuonesha kufanana na kutofautiana kwa lugha hizo. Kwa mujibu wa nadharia hii, matokeo ya ulinganisho huo hutumiwa na walimu wa lugha kuimarisha ufundishaji wa L2. Mwanzoni, nadharia hii ilitumika kulinganisha lugha mbili au zaidi katika hatua zake za kimaendeleo, lakini baadaye ilitumika kulinganisha lugha hizo katika vipengele vya kifonolojia ili kubainisha utofauti na ufanano wa lugha hizo. Kwa mujibu wa Lado (ameshatajwa), NUL hutoa mwongozo wa kuhuchunguza jinsi L1 inavyomwathiri mwanafunzi ajifunzaye L2 katika vipengele vya kiisimu kama vile fonolojia, mofolojia, sintakisia, na semantiki. Athari za L1 kwa wajifunzaji wa L2 zinaweza ama kurahisisha jitihada za ujifunzaji au kukwamisha. Katika makala hii, NUL imesaidia kulinganisha fonimu za lugha ya Kiswahili Sanifu na Kihehe. Ulinganishaji huo umesaidia kubainisha fonimu za Kihehe zinazohawilishwa katika mchakato wa ujifunzaji lugha ya Kiswahili Sanifu na athari zake.

Methodolojia

Utafiti huu umechunguza uhawilishaji wa fonimu za Kihehe unavyoathiri lugha ya Kiswahili Sanifu katika mchakato wa ujifunzaji lugha kwa kutumia uchunguzi kifani na mkabala wa kitaamuli. Sampuli ya utafiti huu ilihusisha wanafunzi ishirini na wanne (24) na walimu wanane (8) kutoka katika shule nne za msingi zilizoteuliwa kwa njia ya usampulishaji lengwa wa kipekee na usampulishaji nasibu wa kubahatisha. Data zilikusanywa kwa njia ya masimulizi ya hadithi, uchambuzi wa nyaraka, na jaribio lenye maswali ya orodha chunguzi.

Matokeo ya Utafiti

Uwasilishaji wa data za makala hii umegawika katika makundi mawili. Kundi la kwanza linahusu fonimu za Kihehe zinazohawilishwa katika ujifunzaji wa Kiswahili Sanifu, na la pili linahusu athari za uhawilishwaji wa fonimu za Kihehe katika ujifunzaji wa Kiswahili Sanifu kama L2.

Fonimu za Kihehe zinazohawilishwa katika ujifunzaji wa Kiswahili Sanifu

Matokeo ya utafiti yanaonesha kuwa lugha ya Kihehe, kama zilivyo lugha nyingine za Kibantu, ina fonimu za aina mbili ambazo ni irabu na konsonanti. Kwa mujibu wa data za makala hii, Kihehe kina fonimu za irabu tano (5) ambazo ni /a/ /e/ /i/ /o/ na /u/ na konsonanti ishirini (20) ambazo ni /p/ /b/ /t/ /d/ /k/ /g/ /f/ /tʃ/ /f/ /v/ /s/ /z/ /h/ /m/ /n/ /ŋ/ /ɲ/ /l/ /w/ /y/.

Irabu za Kihehe zinazohawilishwa katika ujifunzaji wa Kiswahili Sanifu kama L2

Matokeo ya utafiti yanabainisha kuwa irabu za Kihehe zinazohawilishwa katika ujifunzaji wa Kiswahili Sanifu ni irabu fupi zilizowekwa toni na kurefushwa kimatamshi. Hili limebainika kupitia data ifuatayo ya masimulizi ya hadithi iliyochukuliwa kutoka kwa mmoja wa watafitiwa wanafunzi.

Hadithi Na. 1

“Apo samáni sá kále palikuwépo na mufwálume mumója aliyeítwa mufwálume awáfu. Mufwálume wúyu aliísi katika kijíji cha mikochéni katika múji wa Yelusalému. Mufwálume wúyu aliwonekána kuwatésa sána laia wáke wakulíma pamója na wafugáji. Siku mója mufwálume wúyu alitafúta nziya ya kuwawúwa fijána wóte wa kijíji kíle, kwani aliofíia kwamba watawésa kumuyang’ánya madaláka yáke. Ambápo aliwaíta fijána wóte akawambíya fijána wángu ninapáswa kuwápa mutiyáni ambápo atakayefawúlu atamuwówa bindi yángu Uba, na nitamujéngéa nyúmba kúbwa. Lakíni kwa wale watakaoféli mutiyáni uwo watauwáwa mbéle ya laia wángu wóte. Fijána wóte

walilusíwa kwénda kutafúta mutiyáni uwo kwa síku tisíni. Kijána mumója alijitokésa akamwambíya mufwálume, wéwe mufwálume wángu mutukúfu, naaídi kufwawúlu mutiyáni wáko na nitamuwówa bindi yáko Uba....!”

Chanzo: Uwandani (2020).

Data zinazotokana na masimulizi ya hadithi Na. 1 zinaonesha fonimu mbalimbali za irabu za Kihehe ambazo wajifunzaji wa lugha huzihawilisha katika Kiswahili Sanifu. Katika masimulizi hayo ya hadithi, maneno yenye irabu za Kihehe zenye toni zinazohawilishwa katika ujifunzaji wa Kiswahili Sanifu yamebainishwa kwa hati ya wino mkolezo. Kama inavyoonekana katika Kielelezo Na. 1, irabu za Kihehe zilizobainika kuhawilishwa katika ujifunzaji wa Kiswahili Sanifu ni irabu fupi zenye toni zilizorefushwa kimatamshi (ufafanuzi kuhusu urefushwaji wa irabu umetolewa katika kipengele cha “urefushwaji wa matamshi ya irabu”. Hili linathibitika kupitia data ya hadithi Na. 1. Irabu hizo ni /á/ /é/ /i/ /ó/ na /ú/. Baadhi ya irabu zilizorefushwa kimatamshi zimeoneshwa katika Mifano Na. 1 – 5. Katika data hiyo, silabi zenye na toni, zimeoneshwa kwa kurefushwa matamshi kama ambavyo wajifunzaji huzitamka.

Jedwali Na.1: Irabu Zinazohawilishwa katika Kiswahili Sanifu

	Tahajia ya Neno	Matamshi ya Kihehe	Matamshi Kiswahili Sanifu	ya
1 (a)	zamani	/sama:ni/	/za'mani/	
(b)	zaa	/saa/	/za/	
2 (a)	palikuwepo	/palikuwε:po/	/paliku'wεpo/	
(b)	kwenda	/kwε:nda/	/kwenda/	
3 (a)	njia	/nzi:ja/	/ɲɟja/	
(b)	kijiji	/kiji:ji/	/ki'ji:ji/	
4 (a)	wote	/wo:te/	/'wo:te/	
(b)	pamoja	/pamo:ja/	/pa'mo:ja/	
5 (a)	mtu	/mu:tu/	/'mtu/	
(b)	mtukufu	/mutuku:fu/	/mtu'kufu/	

Chanzo: Data za Uwandani (2020)

Data Na. 1 - 5 zinaonesha irabu za Kihehe zenye toni zinazohawilishwa katika ujifunzaji wa Kiswahili Sanifu. Katika data hizo, kuna uhawilishwaji wa irabu /á/ /é/ /í/ /ó/ na /ú/ unaobainika kupitia maneno mbalimbali kama yanavyoonekana katika data zilizooneshwa katika hadithi Na. 1. Aidha, katika data hizo, mtafiti ameonesha namna maneno hayo yenye toni yanavyotamkwa na wajifunzaji lugha.

Konsonanti za Kihehe zinazohawilishwa katika ujifunzaji wa Kiswahili Sanifu kama L2

Kwa mujibu wa data zilizopatikana kwa njia ya usimulizi wa hadithi, uchambuzi matini na jaribio, konsonanti za Kihehe zilizobainika kuhawilishwa katika Kiswahili Sanifu ni tatu ambazo ni /s/, /f/, /l/. Katika Kielelezo Na. 1 tunaweza kuona konsonanti hizo kupitia data zilizopatikana kwa njia ya uchambuzi matini ya mazoezi ya wanafunzi darasani.

Kielelezo Na. 1: Uchambuzi Matini

RISALA

25-06-2020

Kuandikwa risala isiyozidi
maneno 200 ndani ya daktari
Langu.

Risala

Ndugu mugeeni Daasimi. A
awali ya yote tunapeenda
kutoa sikuDaani (jeetu kw
ako na wageeni wote uli
wo andamaana nawo. Tuna
sukudu saana kwa kufika
aapa katika sule yeetu.
Ndugu mugeeni Daasimi
kipekee saana tunaku
sukudu kwa kutujengee
a sibiitali ya sule am
baayo ata wana kijiji
wananu fwaika naayo.
Tuna seema saande sa
na na tuna usamiini sa
na mchaango wako kweetu.

Ndugu mugeeni Daasimi
Suule ii iliyazizwa muna
mo mwaka wa 1974 ikiwa
na jumla ya wanafuzi
120 na waalimu wanaone
kati ya wanafuzi 90 wa
nawaake wali kuwa 40
na wanawume 80. Suule
ilikuuwa na fyuumba fi
taatu tu fya madala
sa

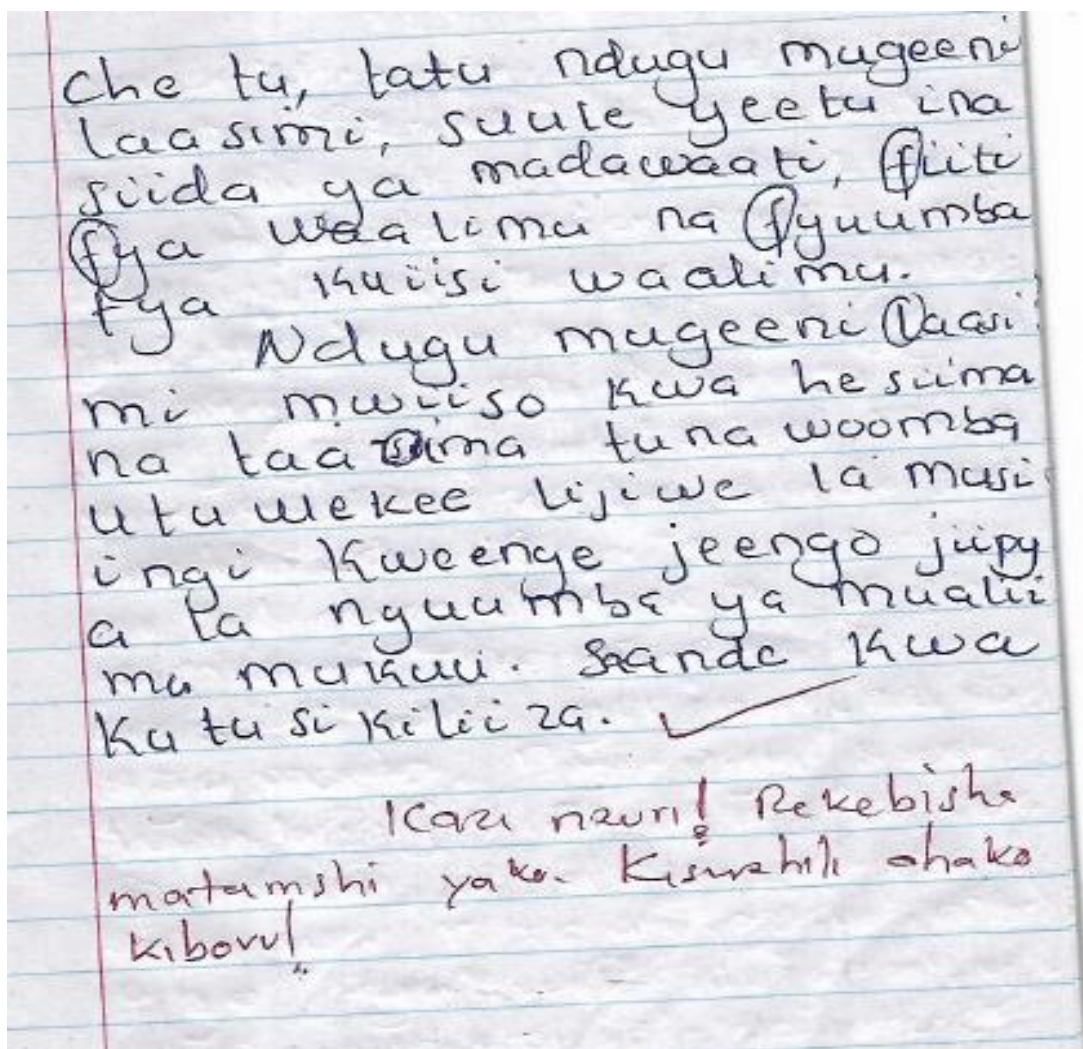
Ndugu mugeeni Daasim
i, adi leo ii suule ii ina
wanafuzi jumla ya 412
daDaasa la kwaa za adi
la saaba. Wanawaake
wa po 200 wanawume
212. Suute ina jumla
ya waalimu 21.

Ndugu mugeeni Daasi
mi, kila mwaka suule

hufa wulisa wa tooto wasi
taani 38-40 kwenda seko
ndaadi

Aya kweetu ni mafwa
nikiiyo makubwa mano.
fi le fiile idaadi ya fyuu
mba fya madalaasa ime
ongee seeka kutoka mada
laasa mataatu aadi ma
dalaasa 18.

Ndugu mgeeni Dasimi
Pamooja na mafwanikiyo
aya saule yeetu ina cha
nga mooto nyingi kwaza
ucha kaa pu na uboofu wa
miundo mbiina pili ucha
che wa madalaasa amba
ayo aya kiiizi idaadi ya
wanafuuzi tulwonawo
waakimu uya na ku word
oka na kubaki wacha

Chanzo: Data za Uwandani (2020)

Kielelezo Na. 1 cha uchambuzi matini, kinaonesha konsonanti za Kihehe zinazohawilishwa katika Kiswahili Sanifu. Konsonanti zinazohawilishwa zimeoneshwa kwa kuzungushiwa duara. Konsonanti hizo ni /s/, /f/, na /l/ ambazo zinabainika katika maneno mbalimbali yaliyopo katika matini hiyo. Mifano Na. 6 na 7 inaonesha konsonanti /s/ ya Kihehe inayohawilishwa katika Kiswahili Sanifu.

Jedwali Na.2: Konsonanti /s/ Inayohawilishwa katika Kiswahili Sanifu

	Tahajia ya Neno	Matamshi Kihehe	katika	Matamshi katika Kiswahili
6 (a)	zetu	/sɛ:tu/		/zɛ:tu/
(b)	Ongezeko	/ɔŋgɛsɛ:kɔ/		/ɔŋgɛ'zɛ:kɔ/
7 (a)	hayakidhi	/ajaki:si/		/haja'kiði/
(b)	taadhima	/ta:si:ma/		/ta:ðima/

Chanzo: Data za Uwandani (2020)

Data Na. 6 na 7 zinaonesha matamshi ya fonimu /s/ ya Kihehe baada ya kuhawilishwa kwenda katika lugha ya Kiswahili Sanifu. Katika lugha ya Kiswahili, fonimu /s/ ya Kihehe hutamkwa kama fonimu /z/ kama ambayo inaonekana katika data Na. 6 (a) na (b). Uhawilishwaji mwingine wa fonimu /s/ ya Kihehe unabainika pia katika data Na 7 (a) na (b). Katika data hizo, ni dhahiri kuwa wajifunzaji huhawilisha /s/ ya Kihehe na kuiondoa fonimu /ð/ ya Kiswahili Sanifu kama ambavyo inaonekana katika mifano ya maneno Na. 7. Kama ilivyoielezwa awali kuwa, pamoja na kwamba fonimu /s/ ni miongoni mwa fonimu za Kiswahili Sanifu, wajifunzaji huitumia kwa namna tofauti na matumizi yake yaliyozoeleka katika lugha ya Kiswahili Sanifu.

Tofauti na /s/, fonimu nyingine inayohawilishwa katika Kiswahili Sanifu ni /f/ ambayo inabainika katika maneno yaliyoorodheshwa katika data Na. 8 (a) - (d). Katika data hiyo, imeoneshwa matamshi ya fonimu /f/ katika maneno ya lugha ya Kihehe na usahihi wake kimatamshi katika Kiswahili Sanifu:

Jedwali Na. 3: Konsonanti /f/ inayohawilishwa katika Kiswahili Sanifu

	Tahajia ya Neno	Matamshi katika Kihehe	Matamshi katika Kiswahili
8 (a)	vyumba	/fi:ju:m̩ba/	/'v̩jumba/
(b)	viatu	/fi:ja:t̩u/	/'vi'ja:t̩u/
(c)	vya	/fi:ya:/	/'vja/
(d)	viti	/fi:ti/	/'viti/

Chanzo: Data za Uwandani (2020)

Data Na. 8(a) - (d) zinaonesha fonimu /f/ ya lugha ya Kihehe ambayo katika Kiswahili Sanifu hutamkwa kama fonimu /v/ kama ambavyo inaonekana katika data hiyo. Kufuatia mchakato wa uhawilishaji, fonimu /v/ ya Kihehe inapotokea katika neno la Kiswahili Sanifu, wajifunzaji huiondoa na kuiweka fonimu /f/ ya Kihehe.

Vilevile, fonimu nyingine iliyobainika kuhawilishwa ni /l/ katika maneno yafuatayo katika data Na. 9 (a) - (d):

Jedwali Na. 4: Konsonanti /l/ Inayohawilishwa katika Kiswahili Sanifu

	Tahajia ya Neno	Matamshi katika Kihehe	Matamshi katika Kiswahili
9 (a)	rasmi	/la:simi/	/'rasmi/
(b)	shukrani	/sukula:ni/	/fu'krani/
(c)	madarasa	/madala:sa/	/mada'ra:sa/
(d)	sekondari	/sekonda:li/	/seko'nda:ri/

Chanzo: Data za Uwandani (2020)

Katika data Na. 9 (a) - (d), tunabaini kuwa wajifunzaji hubadili matamshi sahihi ya Kiswahili Sanifu na kutamka kwa matamshi ambayo yamezoeleka katika lugha yao ya kwanza, yaani Kihehe. Tofauti ya baadhi ya fonimu baina ya Kihehe na Kiswahili Sanifu imekuwa ni moja ya sababu za uhawilishwaji wa fonimu za Kihehe katika Kiswahili Sanifu. Sababu nyingine zilizobainika ni umri wa wajifunzaji kuanza kujifunza L2; tofauti za mfumo wa fonolojia; ufundishaji wa lugha ya Kiswahili kama L2 kwa njia yenye kasoro; na baadhi ya walimu wanaofundisha somo la Kiswahili kukosa msingi mzuri wa lugha ya Kiswahili. Kwa mujibu wa data za utafiti huu, lugha ya Kihehe haina fonimu /ð/, /θ/, /β/, /r/, /ʃ/ na /ɣ/ ambazo zinapatikana katika lugha ya Kiswahili Sanifu. Kukosekana kwa fonimu hizo ni moja ya sababu ya wajifunzaji wa lugha ya Kiswahili Sanifu kutumia fonimu nyingine mbadala (mathalani, fonimu /s/ hutumiwa badala

ya fonimu /ð/ /ʃ/ na /θ/: fonimu /l/ hutumiwa badala ya fonimu /r/) ili kufidia fonimu ya Kiswahili Sanifu isiyopatikana katika Kihehe.

Athari za uhawilishwaji wa fonimu za Kihehe katika ujifunzaji wa Kiswahili Sanifu

Matokeo ya utafiti yamebaini kwamba zipo athari mbalimbali zinazotokana na uhawilishaji wa fonimu za lugha ya Kihehe katika lugha ya Kiswahili. Athari hizo zimegawanyika katika makundi mawili. Kundi la kwanza linahusu athari zinazotokana na uhawilishwaji wa fonimu za irabu, na kundi la pili linahusu athari zinazotokana na uhawilishwaji wa fonimu za konsonanti.

Athari zinazotokana na uhawilishwaji wa fonimu za irabu

Irabu za Kihehe zenye toni zinapohawilishwa katika Kiswahili Sanifu, huhawilishwa pamoja na toni zake. Uhawilishwaji huo husababisha athari katika maneno mbalimbali ya lugha hiyo. Data za utafiti wa makala hii zinaonesha athari zinazosababishwa na uhawilishwaji wa toni katika lugha ya Kiswahili Sanifu. Athari hizo ni urefushwaji wa matamshi ya irabu, na kuathiriwa kwa maana za maneno ya lugha ya Kiswahili Sanifu.

Urefushwaji wa matamshi ya irabu

Urefushwaji wa irabu ni mchakato wa kuifanya irabu ambayo awali ilikuwa fupi kuwa ndefu (Massamba, 2005). Akizungumzia dhana ya viarudhi katika lugha za Kibantu, Massamba (2005) anasema kuwa irabu fupi katika lugha nyingi za Kibantu zenye toni hutamkwa kwa kurefushwa matamshi yake, jambo ambalo huathiri matamshi ya awali ya irabu hizo. Kwa mujibu wa Massamba (2004), urefushwaji wa irabu hauibadilishi irabu ambayo awali ilikuwa fupi na kuifanya kuwa ndefu, bali irabu ambayo ni fupi kwa asili yake hubakia kuwa fupi, kinachorefushwa ni matamshi yake tu. Kwa

mujibu wa data za utafiti wa makala hii, katika lugha ya Kihehe, toni husababisha urefushwaji wa matamshi ya irabu ambazo, kiasili, ni fupi. Data za utafiti huu zinaonesha kuwa irabu za Kihehe zinapohawilishwa katika lugha ya Kiswahili Sanifu, huhawilishwa pamoja na toni zake ambazo husababisha kurefushwa kwa matamshi yake. Data zifuatazo katika hadithi Na. 3 zinathibitisha hali hiyo.

Hadithi Na. 3

Apo samáni sá kále kulikuwépo na kijiji cha gangiluuísi. Katika kijiji icho kulikuwépo na wukówowa wátu wanaítwa mwakiomwíke. Mwakiomwíke alikuwa na tabía ya ofyo ya kupénda kutongósa tongósa wanawáke ofyo manjiyáni. Siku mója alikwénda kijiji cha mbáli kidógo njiyáni akakutána na bíndi muzúri muno. Akamupénda sána. Akamtongósa na akamuchukúwa adi kwáwo. Kufika kwáwo, akambíwa alipe ela nyíngi, mupíni mumója wa jémbe, debe la wúnga, sùka, akatembéya mwéndo muléfu kutafuta fitu alifyoagíswa. Alipolúdi, wale wakwe sáke wakaitána, walikaa kikáwo wakaséma kwakuwa amelípa sása wacha amuchukúwe muke wáke. Akamuwówa yule mwanamúke. Wusíku bíndi yule akawondoka kimaajábu tu kulúdi kwáwo ...

Chanzo: Data za Uwandani (2020)

Hadithi Na. 3 inaonesha maneno mbalimbali ya Kiswahili Sanifu yaliyorefushwa kimatamshi kufuatia irabu zenye toni zilizohawilishwa katika lugha hiyo. Data Na. 10 na 11 zinaonesha baadhi ya maneno hayo yakiwa katika maandishi yake ya kawaida, na katika matamshi ya lugha ya Kihehe na usahihi wake kimatamshi katika lugha ya Kiswahili Sanifu:

Jedwali Na. 5: Irabu za Kiswahili Sanifu Zilizorefushwa Matamshi

Tahajia ya Neno	Matamshi ya Kihehe	Matamshi ya Kiswahili Sanifu
10(a) zamani	/sama:ni/	/za'mani/
(b) lilianza	/lilia:za/	/lili'anza/
(c) kazi	/ka:si/	/'kazi/
11(a) zote	/so:te/	/'zote/
(b) kutongoza	/kutongo:sa/	/kuto'ngoza/
(c) za	/sa:/	/za/

Chanzo: Data za Uwandani (2020)

Data Na. 10 na 11 zinaonesha maneno mbalimbali ya Kiswahili Sanifu yakiwa katika matamshi ya Kihehe (yenye toni) katika baadhi ya silabi. Data hizo zinaonesha maneno hayohayo yakiwa katika matamshi ya Kiswahili Sanifu. Utafiti huu umebaini kuwa silabi zilizobeba toni katika maneno yaliyorefushwa matamshi, hutamkwa kwa kusikika zaidi ukilinganisha na silabi nyingine katika neno. Kwa mujibu wa data za utafiti huu, uhawilishaji wa toni katika Kiswahili Sanifu husababisha athari za kimatamshi katika maneno ya lugha ya Kiswahili Sanifu ambayo kiasili si lugha yenye toni. Katika Kiswahili Sanifu, maneno hayatamkwi kwa kurefusha fonimu za irabu kama yanavyotamkwa katika lugha ya Kihehe. Hivyo, uhawilishwaji wa fonimu zenye toni husababisha maneno ya lugha hiyo pia yatamkwe kwa kurefushwa zaidi matamshi kama iliyo katika lugha ya Kihehe. Data za utafiti huu zinaonesha kuwa kuna uhusiano wa karibu baina ya toni na urefushwaji wa matamshi ya irabu katika lugha ya Kihehe. Kwa mujibu wa matokeo ya utafiti huu, irabu zenye toni zimeonekana kutamkwa kwa kurefushwa zaidi matamshi yake ukilinganisha na irabu nyingine zisizokuwa na toni.

Kuathiriwa kwa maana za maneno

Athari nyingine ya uhawilishwaji wa irabu za Kihehe zenye toni katika Kiswahili Sanifu ni kuathiriwa kwa maana ya maneno. Mbali na athari za kimatamshi, uhawilishaji wa toni katika Kiswahili Sanifu husababisha athari za kimaana. Mabadiliko ya neno kimaana huathiri ujumbe ambao umekusudiwa kumfikia mpokeaji aliyelengwa na msemaji. Kama ilivyoelezwa awali kuwa lugha ya Kiswahili kwa asili yake ni lugha isiyokuwa na toni, uhawilishaji wa toni katika lugha hiyo husababisha maneno yatamkwe kwa kurefusha matamshi, jambo ambalo huathiri matamshi ya neno husika. Hili linathibitishwa na data zifuatazo zilizopatikana kwa njia ya masimulizi ya hadithi.

Hadithi Na. 4

Sukuláni ya Púnda ni Mateeke

“...Símba alimfwatílya sána súngula kwa sabábu waliwésa kuula na kusíba fiyákula fiyáwo. Hifohifo sámu ya símba ilifika ya kuwínda políni kutafúta fyákula... Siku yíngi símba alisíndwa kuwénda políni kutafuta fiyákula kwa sabábu alikuwa anawúmwa kiyási kwámba akuwésa kuwa na ngúfu sákuwínda políni...”

Chanzo: Data za Uwandani (2020)

Hadithi Na. 4 inaonesha maneno mbalimbali ya Kiswahili Sanifu ambayo yana toni iliyohawilishwa pamoja na maneno hayo kutoka katika lugha ya Kihehe. Tunaweza kuyaona maneno hayo na jinsi yanavyotamkwa na wajifunzaji lugha katika data Na. 12 na 13.

Jedwali Na. 5: Maneno ya Kiswahili Sanifu Yaliyorefushwa Matamshi

Tahajia ya Neno	Matamshi ya Kihehe	Matamshi ya Kiswahili Sanifu
12 (a) zamu	/sa:mu/	/'zamu/
(b) nguvu	/ŋgu:fu/	/'ŋguvu/
(c) kiasi	/kija:si/	/'ki'asi/
13 (a) hakuweza	/akuwe:sa/	/'haku'weza/
(b) vyao	/'fiya:wɔ/	/'vyao/
(c) za	/'sa:/	/'za/

Chanzo: Data za Uwandani (2020)

Data Na. 12 na 13 inaonesha maneno mbalimbali ya Kiswahili Sanifu na matamshi yake katika Kihehe na lugha ya Kiswahili Sanifu. Tukirejea katika data hiyo, tunaona kuwapo kwa mabadiliko ya maneno kiumbo na kimatamshi. Mabadiliko ya maneno hayo kimatamshi yameathiri maana sahihi ya maneno hayo ya lugha ya Kiswahili, mathalani neno la Kiswahili Sanifu <kiasi> lenye maana ya hali ya kiwango kisicho cha juu wala cha chini (wastani) wajifunzaji hulitamka kama <kiyaasi> neno ambalo si la Kiswahili Sanifu na halina maana katika lugha hiyo. Vilevile, neno <vya> linalotumika kuhusisha nomino ya ngeli ya ki/vi na nomino au neno jingine wajifunzaji hulitamka kama <fya> neno ambalo halina maana katika lugha ya Kiswahili Sanifu.

Mbali na maneno hayo, neno <za> linalotumika kuhusisha nomino ya ngeli ya i/zi na nomino nyingine wajifunzaji hulitamka kama <saa> lenye maana ya chombo maalumu cha kuonesha muda ambayo ni maana tofauti na ya neno la awali. Neno jingine ni <zamu> lenye maana ya namna ya kufanya kazi au jambo fulani kwa kupokezana kila mmoja akiwa na kipindi chake ambalo wajifunzaji hulitamka kama <saamu> neno ambalo si la Kiswahili Sanifu na halina maana katika lugha hiyo. Mbali na maneno hayo, neno jingine ni <vyawo> lenye maana ya kimiliki cha nafsi ya tatu wingi kikionesha nomino inayomilikiwa iko katika ngeli ya ki/vi. Kuathiriwa kwa maana za maneno kama hayo huathiri ujumbe ambao umekusudiwa kumfikia mpokeaji aliyelengwa na msemaji. Jambo hilo hutatiza mawasiliano baina ya wazungumzaji wa lugha hiyo.

Athari zinazotokana na uhawilishwaji wa fonimu za konsonanti za Kihehe

Mbali na kuathiriwa kwa maana za maneno kutokana na uhawilishaji wa fonimu tofauti, matokeo ya utafiti yameonesha kuwa uhawilishwaji wa konsonanti za Kihehe husababisha mabadiliko katika baadhi ya fonimu za Kiswahili Sanifu. Imedhihirika kuwa mabadiliko hayo ya fonimu husababishwa na mchakato wa ubadilishanaji wa fonimu unaofanywa na wajifunzaji lugha wanapokuwa katika mchakato wa kujifunza lugha. Katika kipengele hiki, tutawasilisha data kuhusu ubadilishanaji wa konsonanti za Kihehe na Kiswahili Sanifu, kisha tutaona namna mchakato huo unavyosababisha mabadiliko ya fonimu za konsonanti za Kiswahili Sanifu.

Ubadilishanaji wa fonimu za konsonanti za Kihehe na Kiswahili Sanifu

Ubadilishanaji wa fonimu ni mbinu ya kuiweka fonimu fulani katika nafasi ambayo fonimu nyingine iliyo sahihi ililazimu kutumiwa. Ubadilishanaji huu wa fonimu husababishwa ama na fonimu ya awali katika neno kutokuwapo katika mfumo wa fonolojia wa lugha fulani au makosa yanayosababishwa na athari za L1. Data za utafiti huu zinaonesha kuwa ubadilishanaji wa fonimu baina ya Kihehe na Kiswahili Sanifu husababishwa na mambo yote mawili, yaani baadhi ya fonimu za Kihehe kutokuwapo katika lugha ya Kiswahili Sanifu na makosa yanayosababishwa na athari za L1. Katika utafiti huu, ubadilishanaji wa fonimu umedhihirika zaidi kupitia mbinu ya usimulizi wa hadithi na jaribio lililokuwa na maswali ya orodha chunguzi. Zifuatazo ni data zilizokusanywa kwa njia ya usimulizi wa hadithi kuonesha namna mchakato wa ubadilishaji wa fonimu unavyofanywa na wajifunzaji lugha.

Hadithi Na. 5

Hadithi ya Kuku na Kwale

“Adiisi adiisi. Apo samaani saa kaale, kuku na kwaale walikuwa malafiiki ambaawo walikuwa wanaiisi pamooja. Siku mooja walieenda kuwiinda paazi walipaata paazi wataano. Kuku alimwambiiya kwaale leete awo paazi miimi nikachome kwenye iile nyumba ya musee joobu. Kwale akakubaali kiisa kuku akachukuua wale paazi akaenda kuchoma na akala woote. Baada ya kumaliisa kula hakuluudi tena poliini. Kwaale akaaza kumuwiita kuku, akasema “kuku we” kuku wee, kuku wee! Kuku akajiibu kamewunguwa! Taangu siku iyo ulafiiki wa kuku na kwaale ukaisiia apo na atimaaye kuku anaiisi nyumbaani na binadaamu na kwale anaiisi poliini.”

Chanzo: Data za Uwandani (2020)

Hadithi Na. 5 inaonesha maneno mbalimbali yaliyopitia mchakato wa ubadilishaji wa fonimu unaofanywa na wajifunzaji wa Kiswahili Sanifu wa jamii ya Wahehe. Kupitia data hiyo, tunabaini ubadilishanaji wa fonimu katika maneno yafuatayo:

Jedwali Na. 7: Ubadilishanaji wa Fonimu za Kihehe na Kiswahili Sanifu

Tahajia ya Neno	Matamshi katika Kihehe	Matamshi katika Kiswahili
14(a) zamani	/sama:ni/	/za'mani/
(b) mzee	/muse:ε/	/m'zee/
(c) za	/sa:/	/za/
15(a) marafiki	/malafi:ki/	/mara'fiki/
(b) hakurudi	/akulu:di/	/haku'rudi/
(c) porini	/poli:ni/	/po'rini/
16(a) hadithi	/adi:si/	/ha'diθi/
(b) kasha	/ki:sa/	/kifa/
(c) anaishi	/anai:si/	/ana'ifi/

Chanzo: Data za Uwandani (2020)

Data Na. 14 - 16 zinaonesha ubadilishanaji wa fonimu katika maneno mbalimbali ya Kihehe na Kiswahili Sanifu. Katika data hizo, tunaona ubadilishanaji wa fonimu /z/ ya Kiswahili Sanifu na /s/ ya Kihehe, hususani katika data Na. 14 (a) - (c). Vilevile, fonimu /r/ inabadilishana nafasi na fonimu /l/ katika data Na. 15 (a) - (c). Fonimu /θ/ inabadilishana nafasi na fonimu /s/ katika data Na. 16 (a). Tofauti na ubadilishanaji huo, fonimu /f/, inabadilishana nafasi na fonimu /s/ katika data Na. 16 (b) na (c).

Mabadiliko ya konsonanti za Kiswahili Sanifu katika mchakato wa ujifunzaji lugha

Utafiti huu umedhihirisha kwamba mchakato wa ubadilishanaji wa fonimu husababisha mabadiliko katika baadhi ya fonimu za Kiswahili Sanifu. Kufuatia mchakato huo, fonimu zilizobadilika ni /z/ /v/ /r/ /f/ /ð/ /θ/. Mabadiliko hayo ya konsonanti ni mojawapo ya athari zinazoikumba lugha ya Kiswahili Sanifu na kuathiri wajifunzaji lugha katika mchakato wa ujifunzaji. Tunaweza kuona mabadiliko hayo kupitia data ambazo zimepatikana kwa njia ya jaribio walilofanya, kama zinavyowasilishwa katika Kielelezo Na. 2.

Kielelezo Na. 2: Jaribio

Namba	Kihehe	Kiswahili Sanifu
1	Umulyaango gwaangu gwadeenyike chaaka	Mwilyaango waangu uli Punjiika Fibaaya
2	Mugogolo akuisa ukoota umoto	Mugee anakuyga kuweda
3	Mnya kaaye aasa ipa milaau na fingaamba	Mwenyenyumba atekuja keeso na fyaas
4	Mweenda gwaangu munofu hiilo	Ngworaangu suuli saana
5	Iimbwa yaalye munyamuguunda	Umbwa ilikula hwe nge saamba
6	Iliino lyaangu liivava	Jiino laangu Unawuria
7	akwanaanga Mutuka	anaa Qibu gae Di
8	Vahiisile lisaati la sule	Wageeiba saati la
9	Nnzoka imulumite mu Liho	nyozoka imelumite na masoni
10	Sawaadi aleemaa ukweegala mwaana yuungi	Sawaadi atakid ku Baa kutobiteena
11	Afweete isookisi na filaatu fya sule	afweete saakisi na fyaatu fya sule
12	Ikaaye yaneene yaagwe idaaha hiilo	nyumba ya miimi
13	Mbeva silye mangoogo mbeguuli	Panta silikuula kab anga saute
14	Wuse taandi	Wuje kwaana
15	Ifikoombe fiduung'u si fya neene	fikoombe fye kuu nau si fya neene
16	Isiiki sinyauhulo	Silda Ba afaabu
17	Ifiilatu fyaangu fitiitu fyayaasile daaha hiilo	fiilatu fyaangu fiwe fili poteta samaani sine
18	Ikisaasi cha neeng'uni kigaya mmigo	Kisaasi cha leok ina kaasi
19	Unyoko vaangu afwile kuinji savaanu	Unyoko wa mimi anofa kila inji sa waabu
20	Udeenyeite ikitaanda cha samaani	Udeenyeite ikitaanda cha samaani
21	Amtofile mwaana	amenu piga muboto
22	Umuyaangu afweete mweenda munofu	mwe saangu angwaa nguko suuli
23	Masaaka iilowa soomba	masaaka angafua samaaki
24	Agusile lisulia na Isaala	alinunewa suuli na saala
25	Woopole myeenda ja vaana	Woopole wote mu

Chanzo: Data za uwandani (2020)

Kielelezo Na. (2) kinaonesha ubadilikaji wa fonimu za konsonanti za Kiswahili baada ya mchakato wa uhawilishwaji kufanyika. Katika maneno hayo, konsonanti za Kihehe zimezungushiwa duara. Tukirejea katika data hizo, tunaona kuwa wajifunzaji lugha huitamka fonimu /z/ ya Kiswahili Sanifu kama /s/. Ubadilishaji huo wa fonimu huiathiri lugha ya Kiswahili kimatamshi na kimaana pia. Tunaweza kuona mabadiliko hayo ya fonimu katika data Na. (17).

Jedwali Na. 8: Mabadiliko ya Konsonanti /z/ ya Kiswahili Sanifu

	Tahajia ya Neno	Matamshi katika Kihehe	Matamshi katika Kiswahili
17 (a)	mzee	/mʊzɛ:/	/mzɛ:/
(b)	viazi	/viʒa:si/	/vi'a:zi/
(c)	zote	/so:tɛ/	/zotɛ/
(d)	kizazi	/kisa:si/	/ki'za:zi/

Chanzo: Data za Uwandani (2020)

Data Na. 17 (a) - (d) zinaonesha konsonanti /s/ ya Kihehe inayohawilishwa katika Kiswahili Sanifu. Katika mifano hiyo, fonimu /s/ imewekwa katika matamshi yake sahihi ya Kihehe, maandishi yake ya kawaida na matamshi yake sahihi katika Kiswahili Sanifu. Mabadiliko ya konsonanti /z/ yametokea upande wa lugha ya Kiswahili kwa sababu matamshi sahihi ya fonimu hiyo katika Kiswahili Sanifu ni /z/ na si /s/ kama inavyobainika katika data hiyo. Mbali na hayo, mabadiliko mengine ni ya fonimu /v/ ya Kiswahili Sanifu ambayo wajifunzaji huitamka kama /f/. Tukirejea katika Jedwali Na. 10, tunaona mabadiliko ya fonimu /f/ katika maneno yaliyoorodheshwa katika data Na. 18 (a) - (d).

Jedwali Na. 10: Mabadiliko ya Konsonanti /v/ ya Kiswahili Sanifu

	Tahajia ya Neno	Matamshi katika Kihehe	Matamshi katika Kiswahili
18(a)	ulivunjika	/ulifunji:ka/	/ulivu'njika/
(b)	vibaya	/fiba:ja/	/vi'baja/
(c)	viatu	/fijaa:tu/	/vi'ja:tu/
(d)	amevaa	/amefwa:/	/a'mevaa/

Chanzo: Data za Uwandani (2020)

Data Na. 18 (a) - (d) zinaonesha fonimu /f/ ya Kihehe katika maneno mbalimbali na jinsi inavyopaswa kutamkwa katika lugha ya Kiswahili Sanifu.

Tofauti na fonimu hizo, mabadiliko mengine ni ya fonimu /r/ ya Kiswahili Sanifu ambayo wajifunzaji huibadili na huitamka kama /l/. Mifano Na. 19 (a) - (d) inaonesha mabadiliko hayo kama ambavyo inaonekana katika Jedwali Na. 11.

Jedwali Na. 11: Mabadiliko ya konsonanti /r/ ya Kiswahili Sanifu

	Tahajia ya Neno	Matamshi katika Kihehe	Matamshi katika Kiswahili
19 (a)	nzuri	/su:li/	/'nzuri/
(b)	gari	/liga:li/	/'ga:ri/
(c)	amefariki	/amefaliki:a/	/amefa'riki/
(d)	anaharibu	/anaali:bu/	/anaha'ribu/

Chanzo: Data za Uwandani (2020)

Data Na. 19 (a) - (d) zinaonesha fonimu /l/ ya Kihehe katika maandishi ya kawaida na matamshi yake katika lugha ya Kihehe na Kiswahili Sanifu.

Mabadiliko mengine ni ya fonimu /ð/ ambayo hubadilika na kuwa /s/. Mabadiliko haya yanathibitishwa na kielelezo Na. (3) cha jaribio kifuatacho.

Kielelezo Na. 3: Jaribio

28	Ihela	aana
29	Wopole	Fuua
30	Idaaha	Samaani
31	Nndatu	fiyaabu
32	ifito	fiito
33	Weegale	Saa
34	Kemoele	iita
35	Mvaama	Mutoto
36	Isala	- saala
37	Ikilisa	kiisa
38	Isaambi	saambi
39	Ifinu	fiitu
40	Kweege	Fuuta
41	Umutuka	gaali
42	Aale	aaya
43	mahoosa	Mawaaso
44	Kaangasee	kaasa
45	Ihulula	Fuula
46	Sulu	Sulu
47	Ikaasi	kaasi
48	Malaasi	Malaasi
49	Ikula	ku
50	Inchi	linji

28	<i>Ihela</i>	aana
29	<i>Wopole</i>	fuua
30	<i>Idaaha</i>	samaani
31	<i>Nndatu</i>	fiyaabu
32	<i>ifito</i>	fiito
33	<i>Weegale</i>	saa
34	<i>Kemeele</i>	lita
35	<i>Mvaama</i>	Mutoto
36	<i>Isala</i>	- saala
37	<i>Ikiisa</i>	kiisa
38	<i>Isaambi</i>	saambi
39	<i>Ifinu</i>	fiitu
40	<i>Kweego</i>	Fuuta
41	<i>Umutuka</i>	gaali
42	<i>Aale</i>	aaya
43	<i>mahoosa</i>	Mawaaso
44	<i>Kaangasee</i>	kaasa
45	<i>Ihulula</i>	fuula
46	<i>Sulu</i>	sulu
47	<i>Ikaasi</i>	kaasi
48	<i>Malaasi</i>	Malaasi
49	<i>Ikula</i>	ku
50	<i>Inchi</i>	linji

Chanzo: Data za Uwandani

Data katika kielelezo Na. (3) cha jaribio zinaonesha mabadiliko ya fonimu /ð/ ambayo hubadilika na kuwa fonimu /s/. Data zifuatazo zinaonesha fonimu /ð/ ikiwa katika maandishi yake ya kawaida kabla ya uhawilishwaji na matamshi yake katika lugha ya Kihehe. Data hiyo inaonesha matamshi

ya fonimu hiyo katika lugha ya Kiswahili Sanifu kupitia maneno ambayo yamechukuliwa kutoka katika Jedwali Na. 12.

Jedwali Na.12: Mabadiliko ya Konsonanti /ð/ ya Kiswahili Sanifu

	Tahajia ya Neno	Matamshi katika Kihehe	Matamshi katika Kiswahili
20 (a)	dhambi	/sa:mbi/	/'ðambi/
(b)	dhuru	/su:lu/	/'ðuru/
(c)	maradhi	/mala:si/	/ma'raði/

Chanzo: Data za Uwandani (2020)

Data Na. 20 (a) - (c) zinaonesha fonimu /ð/ katika maandishi yake ya kawaida katika lugha ya Kiswahili na matamshi yake katika lugha ya Kihehe na Kiswahili Sanifu kabla ya uhawilishwaji.

Mabadiliko mengine ni ya fonimu /θ/ ya Kiswahili Sanifu ambayo wajifunzaji hutamka kama fonimu /s/. Tunaweza kuona mabadiliko hayo katika data Na. (21) zilizomo katika Jedwali Na. 13.

Jedwali Na.13: Mabadiliko ya Konsonanti /θ/ ya Kiswahili Sanifu

	Tahajia ya Neno	Matamshi katika Kihehe	Matamshi katika Kiswahili
21 (a)	theluji	/selu:ji/	/θe'luji/
(b)	thamani	/sama:ni/	/θa'ma:ni/

Chanzo: Data za Uwandani (2020)

Katika data Na. 21 (a) - (b), tunaona fonimu /θ/ ya Kiswahili Sanifu inavyobadilishwa na wajifunzaji wa lugha na kuitamka kama /s/. Wajifunzaji hao hufanya mabadiliko haya ya fonimu kwa sababu hawana usuli na fonimu /θ/ ambayo si miongoni mwa fonimu za lugha ya Kihehe. Fonimu nyingine inayokumbwa na mabadiliko ni /f/ ya Kiswahili Sanifu ambayo wajifunzaji huitamka kama /s/. Tunaweza kuiona fonimu /f/ ikiwa

katika matamshi ya lugha ya Kihehe na jinsi inavyopaswa kutamkwa katika lugha ya Kiswahili Sanifu katika data Na. 22 (a) - (c) za Jedwali Na. 14.

Jedwali Na.14: Mabadiliko ya Konsonanti /f/ ya Kiswahili Sanifu

	Tahajia ya Neno	Matamshi katika Kihehe	Matamshi katika Kiswahili
22(a)	Kesho	/kɛ:sɔ/	/'kɛʃɔ/
(b)	Shule	/su:lɛ /	/'fɪ:lɛ/
(c)	Shuka	/su:ka/	/'fɪ:ka/

Chanzo: Data za Uwandani (2020)

Data Na. 22 (a) - (c) zinaonesha matamshi ya fonimu katika lugha ya Kihehe na usahihi wake wa matamshi katika lugha ya Kiswahili Sanifu. Kama ilivyo kwa /ð/ na /θ/, fonimu /f/ pia hubadilishwa na /s/ ya Kihehe kwa sababu si miongoni mwa fonimu katika lugha ya Kihehe.

Wajifunzaji lugha hubadili fonimu za Kiswahili Sanifu na kutamka kwa matamshi ambayo yamezoeleka katika lugha yao ya kwanza. Ubadilishaji huo wa fonimu huyaathiri maneno ya Kiswahili Sanifu kimatamshi na kimaana. Kwa mfano, tukirejea katika data Na. 14 tunabaini mabadiliko ya neno <thamani> na kuwa <samani>. Neno <thamani>, kwa mujibu wa BAKITA (2017), lina maana ya ubora wa kitu unaotokana na umuhimu na kuhitajika kwake na jamii, na neno <samani> humaanisha vyombo vilivyoubwa kwa mbao, plastiki, miti, miyaa na kadhalika. Pia, neno <zamani> lenye maana ya kitambo cha miaka mingi iliyopita wajifunzaji hulibadilisha na kuwa <samani> lenye maana sawa na iliyotolewa hapo juu. Vilevile, katika Mfano Na. 17 (a), neno <kizazi> lenye maana ya watu au viumbe walioishi kipindi fulani cha historia hubadilishwa na kutamkwa kama <kisasi> likiwa na maana ya dhamira, nia au kusudio la kulipiza ubaya uliotendwa. Tukirejea katika maneno hayo, tunaona kuwa maana za

maneno hayo ni tofauti na maana za maneno ya awali. Ni dhahiri kuwa mabadiliko haya ya maana yanaathiri ujumbe kwa kuwa maana itakayomfikia msikilizaji si ile iliyokusudiwa na mtoaji wa ujumbe.

Hitimisho

Utafiti huu ulihusu uhawilishaji wa fonimu za Kihehe na athari zake katika ujifunzaji wa Kiswahili sanifu. Matokeo ya utafiti huu yamebainisha athari za namna tatu. Kwanza, ni urefushwaji wa matamshi. Pili ni kuathiriwa kwa maana za maneno na tatu ni mabadiliko ya Baadhi ya fonimu za Kiswahili Sanifu. Uwasilishaji, uchanganuzi na ufasiri wa data za utafiti huu wa makala umefanywa kwa kuzingatia msingi wa NUL unaohusu ubainishaji wa vipengele vya L1 vinavyohamishiwa katika L2 katika mchakato wa ujifunzaji lugha na athari zake. Kwa kutumia msingi huu, vipengele vya fonolojia ya Kihehe vinavyohawilishwa katika ujifunzaji wa Kiswahili Sanifu kama L2 vimeweza kubainishwa. Vilevile, kupitia msingi huu, athari za uhawilishwaji wa fonimu za Kihehe katika Kiswahili Sanifu zimebainishwa. Kufuatia athari zilizobainishwa, makala hii inapendekeza mbinu zitakazosaidia kupunguza athari za uhawilishwaji wa fonimu za Kihehe katika ujifunzaji wa Kiswahili Sanifu kama lugha ya pili (L2). Mbinu mojawapo ni wajifunzaji lugha kufanya mazoezi ya kutosha ya somo la Kiswahili ambayo yatasaidia kuboresha matamshi yao.

Marejeleo

- BAKITA. (2017). *Kamusi Kuu ya Kiswahili*. Dar es Salaam: Longhorn Publishers Limited.
- Kanake, K.J. (2013). Makosa ya Kifonolojia Miongoni mwa Wanafunzi wa Kiigembe katika Ujifunzaji Lugha ya Kiswahili, (Tasinifu ya Uzamivu, haijachapishwa), Chuo Kikuu cha Kenyatta.
- Khamis, M. (2012). Athari za Matamshi ya Msamiati wa Kiswahili Sanifu katika Kimakunduchu (Tasinifu ya Umahiri, haijachapishwa), Chuo Kikuu cha Dar es Salaam.
- Kileo, G, J. (2017). Athari za Kimofonolojia za Kiswahili katika Lugha ya Kihaya. (Tasinifu ya Umahiri, haijachapishwa), Chuo Kikuu cha Dar es Salaam.
- Lado, R. (1957). *Linguistics Across Cultures*. Michigan: The University of Michigan Press.
- Madumulla, J.S. (1995). *Proverbs and Sayings: Theory and Practice*. Dar es Salaam: TUKI.
- Massamba, D.P.B. (1986). On the Influence of Local Languages on Kiswahili: The Case of Mara Region in Tanzania. *Kiswahili*, 53(1) na 53(2), 67 - 83.
- Massamba, D.P.B. (2004). *Kamusi ya Isimu na Falsafa ya Lugha*. Dar es Salaam: TUKI.
- Massamba (2005). The Role of Suprasegmental Phenomina in the Analysis of Bantu Languages: With Special Reference to Ciruuli. *In Occasional Papers in linguistics*: University of Dar es Salaam.Tanzania.
- Mochiwa, Z.M. (1979). The Impact of Kiswahili Language on Ethnic Languages: A Case Study from Handeni District, (Tasinifu ya Umahiri, haijachapishwa), Chuo Kikuu cha Dar es Salaam.
- Myles, na Mitell, R (2004). *Second Language Learning Theories*. Second Edition Hodder Arnold, an Imprint of Hodder Education.

M. Ngenzi

Mukuthuria, M. (2004). Kuathiriana kwa Kiswahili na Kimeru: Mfano kutokana na Wanafunzi wa Kitigania, Kenya, (Tasinifu ya Uzamivu, haijachapishwa), Chuo Kikuu cha Egerton.

Obuchi, S.M. & Mukhwana, A. (2015). *Muundo wa Kiswahili Ngazi na Vipengele*. Jomo Kenyatta Foundation: Nairobi Kenya.

Rubanza, Y.I. (1979). The Relationship between Kiswahili and other African Languages: The Case of Kihaya, (Tasinifu ya Umahiri, haijachapishwa), Chuo Kikuu cha Dar es Salaam.

TUKI (1990). Kamusi Sanifu ya Isimu na Lugha. Dar es Salaam: TUKI.